

صلاة الاضلاع

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

عنوان:

حوزه عمومی ایران و نقش جریان های هویت ساز روشنفکری دینی در جمهوری
اسلامی ایران

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عباسعلی رهبر

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر احمد بخشایشی اردستانی

پژوهشگر:

مرتضی باقری

پاییز ۸۹

چکیده

این نوشتار ضمن مطالعه جریان‌های روشنفکری دینی در جمهوری اسلامی ایران درصدد است تا به مطالعه نقش روشنفکران دینی در توسعه عمومی در ایران بپردازد از این رو با دستیابی به ویژگی و جنس گفتمان‌های روشنفکری دینی درصدد است تا به مطالعه عقلانیت ارتباطی و عقلانیت انتقادی در گفتمان‌های روشنفکری بپردازد. البته ما به طور دقیق با کاربرد رویکرد ارتباطی به حوزه عمومی، وجه تمایز جامعه مدرن و سنتی را در حضور و عدم حضور عمومی توسعه یافته می‌دانیم بخصوص آنکه هابرماس با مطالعه سیر تاریخی شکل‌گیری حوزه عمومی عقلانیت ارتباطی و انتقادی را وجه بارز توسعه - یافتگی حوزه عمومی معرفی می‌کند.

روش توصیفی، تحلیل مقایسه‌ای در این پایان‌نامه به کار گرفته شده و راهنمای محقق بوده است. نتایج نشان می‌دهد که روشنفکران دینی رفورمیست مثل سروش با دسته مایه قرار دادن خرد انتقادی و کنش ارتباطی هابرماس تلاش نمودند تا این حوزه را در سطح کمی و کیفی گسترش بخشند. آنها با قداست‌زدایی نمودن مسائلی که تقدس دارند، تلاش نمودند تا حوزه خصوصی افراد را افزایش داده و به استقلال فردی بیافزایند تا در این مسیر جامعه مدنی را که نقد اساس و شالوده آن است را گسترش بخشند.

تقدیم به: پدر و مادر عزیزم

تقدیر و شکر

باشکر از استاد راهنما جناب آقای دکتر عباسعلی رهبر و استاد مشاور جناب آقای

دکتر احمد نخشایشی اردستانی که یاریگر من در تهیه و تدوین این پایان نامه بودند.

تعهدنامه اصالت پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مرتضی باقری دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۶۰۰۰۹۵۹۵۰۰ در رشته علوم سیاسی در تاریخ ۸۹/۱۱/۱۸ از پایان‌نامه خود تحت عنوان «حوزه عمومی ایران و نقش جریان‌های هویت ساز روشنفکری دینی در جمهوری اسلامی ایران» با کسب نمره ۱۹ و درجه عالی دفاع نموده‌ام بدینوسیله متعهد می‌شود:

۱- این پایان‌نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط این جانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام مطابق ضوابط و رویه‌های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها یا مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان‌نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

تاریخ و امضاء

فرم نمره

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۸۹/۱۱/۱۸ دانشجوی کارشناسی ارشد مرتضی باقری از پایان نامه خود
دفاع خود و با نمره ۱۹ بحروف نوزده تمام و با درجه عالی مورد تصویب قرار
گرفت.

امضاء استاد راهنما

Islamic Azad University

Central Tehran Branch

Faculty of Political Sciences

Thesis for Obtaining M.Sc. in Political Sciences

Title:

Public Area of Iran and the Role of Identifying Religious Intellectual

Currents in the Islamic Republic of Iran

Advisor: Dr. Abbasali Rahbar

Consultant:

Dr. Ahmad Bakhshayeshi Ardestani

Author: Morteza Bagheri

Fall 2010

abstract

This paper studies religious intellectual currents in the Islamic Republic of Iran to investigate the role of religious intellectuals in development of general area in Iran. Hence by achieving the characteristics and the type of intellectual religious dialogues it tries to study communicative rationality and critical rationality in intellectual negotiations. Of course with application of communicative approach in the general area, we consider the difference of modern and traditional society in the presence and non-presence of developed general area particularly that Hayermouse believes that the sign of development of general area is the historical process of formation of public area of communicative rationality and critical rationality.

The descriptive method has been the comparative analysis of this thesis and the guide of author.

The results prove that reformist religious intellectuals such as Soroosh have resorted to the critical wisdom and communicative interaction of Hayermouse and tried to develop this area in quality and quantity level. They tried to humiliate the sacred issues in trying to enhance the private area and increase individual independence so as to expand the civil society that criticism is its foundation and basis.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار.....
۲	مقدمه.....

فصل اول: کلیات طرح

۵	۱-۱- بیان مساله.....
۶	۱-۲- هدف های تحقیق.....
۶	۱-۳- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن.....
۷	۱-۴- ادبیات تحقیق.....
۱۰	۱-۵- سوالات و فرضیه های تحقیق.....
۱۰	-سوالات تحقیق.....
۱۰	-متغیرهای تحقیق.....
۱۲	-فرضیه های تحقیق.....
۱۳	۱-۶- تعریف مفاهیم و واژه های کلیدی.....
۱۶	۱-۷- روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات.....
۱۶	۱-۸- سازماندهی تحقیق.....

فصل دوم: مطالعات نظری: نظریه کنش ارتباطی و حوزه عمومی ها برماس

- ۱- بیوگرافی ها برماس..... ۱۸
- ۱-۱- آثار عمده..... ۱۹
- ۲-۱- هابرماس و مکتب فرانکفورت..... ۲۰
- ۳-۱- نظریه انتقادی..... ۲۲
- ۴-۱- خرد ابزاری..... ۲۳
- ۵-۱- سلطه گری..... ۲۳
- ۲- مقدمه ای بر نظریه کنش ارتباطی..... ۲۵
- ۱-۱- مارکس و هابرماس..... ۲۵
- ۲-۱- انواع کنش انسانی..... ۲۶
- ۱-۱- کنش ابزاری..... ۲۶
- ۲-۱- کنش استراتژیک و کنش ارتباطی..... ۲۶
- ۳- نظریه کنش ارتباطی..... ۲۷
- ۱-۱- اهمیت زبان..... ۲۷
- ۲-۱- توانش ارتباطی..... ۲۸
- ۳-۱- بازسازی عقلانی گفتگو..... ۲۸
- ۴-۱- فهم پذیری و زبان..... ۲۹
- ۵-۱- فرایند حصول تفاهم..... ۳۰
- ۶-۱- وضعیت آرمانی گفتگو..... ۳۰
- ۴- حوزه عمومی..... ۳۱

۳۱	۱-۱-تعریف
۳۳	۲-۱-تاریخچه شکل گیری حوزه عمومی بورژوازی
۳۳	۳-۱-شالوده های شکل گیری حوزه عمومی بورژوازی
۳۵	۱-۱-جامعه مدنی
۳۵	۲-۱-دموکراسی
۳۶	۳-۱-حذف سانسور
۳۶	۴-۱-افکار عمومی
۳۷	۵-۱-ظهور بازار آزاد
۳۸	۶-۱-خانواده بورژوازی و حوزه عمومی بورژوازی
۳۹	۵-ویژگی های حوزه عمومی ایده آل
۴۰	۶-مولفه های مرتبط با حوزه عمومی
۴۱	۱-۱-هستی شناسی و انسان شناسی
۴۲	۲-۱-معرفت شناسی
۴۳	۳-۱-هویت
۴۴	۴-۱-عرفی شدن و عرفی گرایی
۴۵	۵-۱-عرفی شدن دین
۴۷	۶-۱-مشارکت مردم
۴۸	۷-۱-گسترش گفتمان عمومی
۴۸	۸-۱-پلورالیسم سیاسی و فرهنگی
۴۹	۹-۱-عقلانیت ارتباطی

۷- افول حوزه عمومی بورژوازی..... ۴۹

۸- احیای حوزه عمومی..... ۵۰

فصل سوم: هویت

۱- هویت و اقسام آن..... ۵۳

۲- عناصر و مولفه های هویت ساز ایرانی..... ۵۵

۳- هویت مدرن و هویت سنتی..... ۵۶

۴- تغییر عناصر هویت ساز پس از انقلاب..... ۵۸

۵- روشنفکر ایرانی و هویت..... ۵۹

فصل چهارم: روشنفکران دینی جمهوری اسلامی ایران

۱- روشنفکر..... ۶۲

۱-۱- پیدایش روشنفکران..... ۶۲

۱-۲- تعریف روشنفکر..... ۶۲

۱-۳- روشنفکر حوزه عمومی..... ۶۴

۲- روشنفکر دینی..... ۶۶

۱-۱- پیدایش روشنفکری دینی..... ۶۶

۱-۲- تعریف روشنفکری دینی..... ۶۸

۱-۳-سه گروه از روشنفکران دینی در جمهوری اسلامی..... ۶۹

۳-امکان حضور روشنفکر دینی در حوزه عمومی..... ۷۲

فصل پنجم: ابزارهای گسترش حوزه عمومی در ایران

۱-ابزارهای گسترش حوزه عمومی در ایران..... ۷۵

۱-۱-مطبوعات و احزاب..... ۷۵

۱-۱-۱-مطبوعات روشنفکری دینی..... ۷۵

۱-۲-۱-احزاب و تشکل های روشنفکری دینی..... ۷۷

۱-۲-۱-۱-ایترنت..... ۷۸

۱-۳-۱-زبان انتقادی..... ۷۸

۱-۴-۱-ساختارهای حوزه عمومی..... ۷۹

۱-۵-۱-گسترش اخلاق و فرهنگ گفتگو..... ۸۱

۲-روشنفکری دینی و گسترش حوزه عمومی ایران..... ۸۲

۳-موافقان و مخالفان روشنفکری..... ۸۲

فصل ششم: روشنفکران دینی و گسترش حوزه عمومی در ایران

۱-روشنفکران سنتی..... ۸۶

۱-۱-مبانی هستی شناسی و انسان شناسی..... ۸۶

۱-۲-معرفت شناسی..... ۸۸

۹۱ ۳-۱- سکولاریسم
۹۳ ۴-۱- ایدئولوژی
۹۶ ۵-۱- تشکیل حکومت
۹۸ ۲- روشنفکران رفورمیست و مولفه های حوزه عمومی
۹۸ ۱-۱- معرفت شناسی
۱۰۱ ۲-۱- سکولاریسم
۱۰۳ ۳-۱- پلورالیسم
۱۰۵ ۴-۱- نقد ایدئولوژی
۱۰۷ ۵-۱- عقلانیت
۱۱۰ ۳- نقش انتقادی روشنفکران دینی رفورمیست
۱۱۰ ۱-۱- نقد سنت و دین
۱۱۴ ۲-۱- نقد فقه سنتی
۱۱۶ ۳-۱- تفسیر از قدرت
۱۲۴ نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۳۷ منابع

پیشگفتار

این نوشتار ضمن مطالعه جریان های روشنفکری دینی در جمهوری اسلامی ایران و هم به منظور دستیابی به ویژگی و جنس گفتمان های روشنفکری دینی درصدد است تا به مطالعه عقلانیت ارتباطی و انتقادی در گفتمان های روشنفکری دینی و بررسی جایگاه حوزه عمومی در اندیشه روشنفکران دینی بر اساس ملاک پذیرش یا عدم پذیرش مؤلفه های حوزه عمومی از سوی آنان بپردازد. البته اینجا به طور دقیق با کاربرد رویکرد ارتباطی و نه جامعه شناختی حوزه عمومی، وجه تمایز جامعه مدرن و سنتی در حضور و عدم حضور حوزه عمومی توسعه یافته در نظر گرفته شده است بخصوص آنکه هابرماس با مطالعه سیر تاریخی شکل گیری حوزه عمومی عقلانیت ارتباطی و انتقادی را وجه بارز توسعه یافتگی حوزه عمومی معرفی می کند و آن را مشخصه جامعه مدرن می داند.

مقدمه:

هابرماس با مطالعه نمونه های نوعی حوزه عمومی در فرانسه قرن هجدهم و انگلیس قرن هفدهم شکل گیری تغییرات در زیست جهان عام این جوامع را مدلول حضور زیست جهان بورژوازی می دانست و به تبیین تاریخی و ساختاری و جامعه شناختی فرایند مذکور پرداخت. لذا از نظر هابرماس، مشارکت مردان روشنفکر و سرمایه دار بورژوازی فرانسوی و انگلیسی در موضوعات عمومی ای که تا قبل از آن بوسیله خود حاکمیت در قالب جشن ها و مراسم خاص بازنمایی و باز تولید می شدند، به عنوان عامل نهادینه فاصله میان دولت و مردم و تشکیل حوزه عمومی (در مقابل عمومیت مبتنی بر نمایندگی که از سوی پادشاه بازنمایی می شد) ساخته و پرداخته شد عمومی که بعد از این توسط خود عموم مردم برجسته می شد.

بر این اساس می توان پذیرفت که همه گروه ها و گرایش های موجود در جوامع زیست جهانی مخصوص به خود دارند البته این نه لزوماً به معنی توجیه وجود زیست جهان های متفاوت و نیز اختلافات اساسی بین آنهاست. به هر حال برخی از گروه ها زیست جهانی منطبق با زیست جهان عمومی حاکم بر جوامع دارند که می توانند درون حاکمیت باشند یا نباشند. و نیز ممکن است گروه هایی زیست جهانشان در جهت عکس و غالباً متضاد با زیست جهان حاکم باشد. و گروهی هم ممکن است از دل زیست جهان عمومی و حاکم بر جامعه به دنبال بازتفسیر و قالب بندی جدیدی برای آن باشند که روشنفکران دینی را میتوان در این دسته جای داد.

با قبول این گزاره که زیست جهان سنتی و عام هر جامعه ای از طریق گسترش کنش و عقلانیت ارتباطی و رویه انتقادی در به پرسش کشیدن اصول سنتی آن تحول می یابد. مطالعه تاریخ تحولات ایران نشان می دهد که اولین گروهی که در ایران به طور مشخص زیست جهان سنتی را مورد انتقاد قرار دادند همان روشنفکرانی بودند که در زمان سلطنت قاجار در کشورهای اروپایی تحصیل کرده بودند و پس از مواجهه با وجوه زیست جهان غربی که متفاوت از زیست جهان ایرانی بود به وارد سازی گزاره های و اندیشه های موجود در زیست جهان غربی به ایران مبادرت ورزیدند.

روشنفکران در هر دوره و عصر تاریخی در درون فرهنگ و چارچوب های خاص حاکم بر جامعه خود فعالیت فکری داشته اند و بر همین اساس بوده که همواره به نقد مسائل جامعه خود پرداخته اند و نقاط ابهام و کور را در درون فرهنگ ها و رفتارهای فرهنگی سیاسی، به سطح خود آگاه جامعه کشانده اند و این روشنفکران بوده اند که افکار همگانی و اذهان عمومی را متوجه کاستی ها و نارسایی های جامعه و تناقضات گفتمانی در فرهنگ و سیاست مسلط در جامعه نموده اند.

طبعاً در یک سرزمین دینی که قلمرو و مناسبات حیات بین فردی و جمعی تا حدودی کنش های فردی و جمعی آن تحت تاثیر ارزش ها، هنجار ها و نمادهای دینی بوده و هست و فرهنگ و جامعه پذیری در چارچوبی دینی باز تولید می شود. با توجه به همین چارچوب دینی در جامعه نقش روشنفکران دینی هم معنا و مفهومی متفاوت می یابد روشنفکر دینی هم در راستای نقش انتقادی دیگر گروه ها می توانند با تبیین دقیق و درست از وضع موجود و مطرح کردن شکاف ها و گسست های موجود در جامعه ضمن برجسته کردن نقاط ابهام، زمینه همفکری میان مردم و گروه های نخبه جامعه و گروههای مختلف جامعه با توجه به زیست جهان های متفاوت شان، را فراهم آورند. و با مطرح کردن مسائل عمومی که مربوط به سرنوشت همگانی است بر افکار عمومی در جامعه تاثیر گذار باشند، با فرض و توجه به این مساله که زیست جهان و جهان بینی فرد ایرانی به طور گسترده ای متأثر از ارزش های دینی بوده و فراگیر بودن گزاره های دینی در این زیست جهان عنصری غیر قابل انکار می باشد.

فصل اول:

کلیات

۱: طرح مساله:

حوزه های عمومی در هر کشور در فرآیند سیاسی و اجتماعی آن کشور تاثیرگذار است حوزه عمومی حوزه ای است که انسان ها در آن با کنش آزاد به گفتگو می پردازند و این گفتگو است که باعث می شود انتقاد پذیری دولت ها افزایش یابد در اثر گفتگو در حوزه عمومی که ترجمان آن توسط گروه ها و انجمن ها به منصفه ظهور می رسد، ایستار احساسی به عقلایی تبدیل می شود و خشونت جای خود را به تسامح و تساهل می دهد. در این بین روشنفکران و جریان روشنفکری نقش حائز اهمیتی را ایفا می کنند. آنها هستند که زیست جهان ما را از سنت به مدرن تبدیل می کنند تبدیل سنت به مدرن و مدرنیته قرین توسعه حوزه عمومی است.

از نظر هابرماس نمی توان از زیست جهان خارج شد و یا خارج از آن تفکر کرد زیرا زیست جهان حدود افق عمل و آگاهی اجتماعی را تعیین می کند (بشیریه، ۸۱)

یا به عبارتی دیگر کنش انسان ها بر اساس زیست جهانشان قابل درک می شود با این توضیح که از نظر پارسونز کنش انسانی متأثر از عوامل محیطی است و در خلأ صورت نمی گیرد. محیط هم از شماری عوامل مادی و اجتماعی ساخته شده است که دامنه انتخاب و کنش ما را محدود می کند مهمتر از عوامل مادی، هنجارها، ارزش ها و افکار عموماً پذیرفته شده ای هستند که بر کنش انسانی تأثیرگذارند و هر گونه نوآوری و بازتفسیر ارزش ها و افکار و هنجارهای یک جامعه از سوی گروه ها و جریان های فکری تأثیر گذار صرف نظر از میزان قدرت می تواند به طور کیفی بر زیست جهان افراد جامعه به خصوص قشر تحصیلکرده تأثیر گذار بوده و به کنش انسانها به طور غیر محسوسی جهت بدهد. از آنجا که حوزه عمومی و گسترش آن در گرو عقلانی شدن زیست جهان هاست نوع گفتمان ها و اندیشه ها می توانند در گسترش یا محدود شدن حوزه عمومی تأثیر گذار باشند.

بر این اساس وقتی که زیست جهان عقلانی شود اندیشه ها و اظهار نظرها نیز عقلانی خواهند بود اما عقلانی شدن زیست جهان زمانی رخ می دهد که ارزیابی انتقادی، جانشین عناصر جزمی فرهنگ سنتی شود در این وضعیت امکان تفاهم عقلانی فراهم می آید از این رو نظریه کنش ارتباطی به عنوان یک نظریه

توسعه، با مطرح کردن خصلت انتقادی و سپس ارزیابی انتقادی به عنوان شاخص یک گفتمان عقلانی این مطلب را روشن می سازد که لازم است برای دستیابی به توسعه ابتدا زیست جهان سنتی متحول شود و به زیست جهان مدرن تبدیل شود و این گذار توسط توسعه و رواج عقلانیت ارتباطی و انتقاد امکان پذیر است.

همانطور که تأکید شد حوزه عمومی توسعه یافته هابرماس توسط تحول در زیست جهان حاصل میشود. در واقع وقتی مردم با توجه به منافع و علایق شخصی خویش و با بهره گیری از عقلانیت فردی خود گزاره های سنتی خود را نقد میکنند و یا در مورد حذف و باز اندیشی گزاره های جدید به تفاهم می رسند. زیست جهان سنتی با نفوذ اینگونه عقلانیت انتقادی دچار تحول میشود و به زیست جهان مدرن تحول می یابد به این ترتیب همانطور که زیست جهان سنتی در هر جامعه ای به شکل ویژه ای وجود داشته است. زیست جهان مدرن هم برای هر جامعه ای به شکل اختصاصی شکل می گیرد. بر این اساس می توان ادعا کرد که هر جامعه ای بر اساس الگوی بومی خود این دوره گذار را طی میکند.

۲: هدف پژوهش:

با عنایت به کمی موضوع برای عنوان رساله و گرایش به بحث های نظری علاقه مند شده ام تا این موضوع را مورد بررسی قرار دهم در همین راستا نقش جریان روشنفکری دینی در ایران را جدا از اینکه آیا اصلاً روشنفکر دینی وجود دارد یا نه و یا اینکه واژه ای مبهم است یا نه، را بر توسعه حوزه عمومی ایران بررسی کنم.

۳: اهمیت پژوهش:

با نگاهی هر چند گذرا به تاریخ معاصر ایران در نیم قرن گذشته پر واضح است که روشنفکران دینی در طی این سالها نقش غیر قابل انکاری در تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی جامعه ایران ایفا نموده اند. از انقلاب اسلامی گرفته تا نقشی که برخی از آنان در جنبش دوم خرداد ۱۳۷۶ داشتند.